

BLOEMRIJKE GRAANAKKERS TERUG OP DE DRENTSE ESSEN?

Ernst Oosterveld

Bij de naam Drente moet menigeeen, naast turf, jenever en achterdocht, toch onwillekeurig denken aan het karakteristieke beeld van de es, het akkerbouwgebied dat direct grenst aan het brinkdorp, waar je langs een kronkelende zandweg doorliep tussen wuivende rogge- en haverakkers vol met korenbloemen, wikke, kamille, veel gegons van insecten en waar je regelmatig patrijs en kwartel kon horen roepen.

In dit artikel de veranderingen in het Drentse landschap en nieuwe perspectieven door een medewerker van Natuurmonumenten in Assen.

De es is een zeer karakteristiek deel van 'd'olde landschap' en van het oude Drentse boerenbedrijf. Het vormt een cultureel-historische eenheid met het brinkdorp, de hooilanden langs de beek, de heide en het weiland op de hogere gronden. De mest van de schapen, die tezamen met heideplaggen en ruigte in

Korenbloem

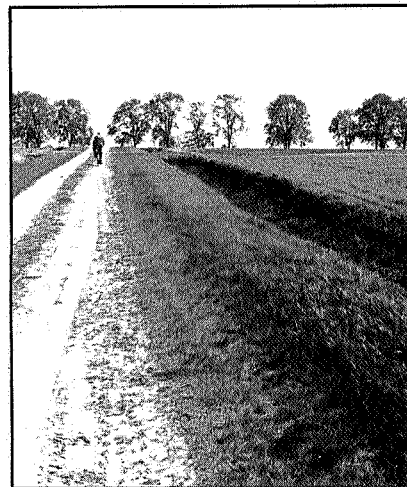
de potstal was verzameld, werd over de es gebracht om op de schrale zandgronden de verbouw van granen en hakvruchten mogelijk te maken. De essen zijn zo sinds ongeveer de 6e eeuw na Chr. met zo'n 40-60 cm opgehoogd. Eeuwenlang werd er van jaar op jaar rogge verbouwd, soms onderbroken door een jaar boekweit of aardappelen. Begin deze eeuw werd dit stelsel veranderd. Na twee jaar rogge werden haver, voederbieten of aardappelen verbouwd. Het beheer in al die eeuwen zorgde voor een grote kruidenrijkdom, waarin de korenbloem in Drente natuurlijk wel de opvallendste was.

Met name op lemige percelen kon een uitbundige flora voorkomen. Korensla, bleekgele hennepnetel, kleine leeuwklauw en slofhakken zijn karakteristiek voor graanakkers op de arme zandgrond. Een andere kleurrijke plant waar je bij een graanakker al gauw aan denkt, is de klaproos. Deze komt echter van nature in Drente niet voor.

Akkers waarop een wintergraan wordt verbouwd (meest rogge), hebben de meest interessante flora; er komen meer en karakteristiekere planten in voor dan tussen hakvruchten en zomergranen.

Automatisch ging die kruidenrijkdom gepaard met een grote rijkdom aan insecten als zweefvliegen, bijen, hommels, vlinders en met een rijk bodemleven. Op hun beurt vormden deze weer het voedsel voor een aantal vogels, reptielen en zoogdieren. Karakteristieke broedvogels voor de essen waren van oudsher kwartel, patrijs, gele kwikstaart en ortolaan. Op plaatsen waar de es grensde aan de hei kon men ook het korhoen aantreffen.

's Winters waren (en zijn) essen van belang voor rondtrekkende troepen vogels. Vooral in de nazomer waren de oogstrestanten de reden voor de aanwezigheid van maar liefst 7 muizensoorten. Maar ook grotere zoogdieren als haas, ko-

Es van Ballo

nijn, ree, wezel, hermelijn en bunzing vonden op de es een goed milieu.

Voor dekking, nestgelegenheid en overwintering was de aanwezigheid van ruige en talrijke perceelsranden, overhoeken, hakhoutbosjes en kruidenrijke zandwegbermen essentieel. Essen vormden eveneens een rijk voedselgebied voor dieren die in het aangrenzende hakhout nestelden zoals de rosse en de grootoorvleermuis, torenvalk, ransuil en buizerd.

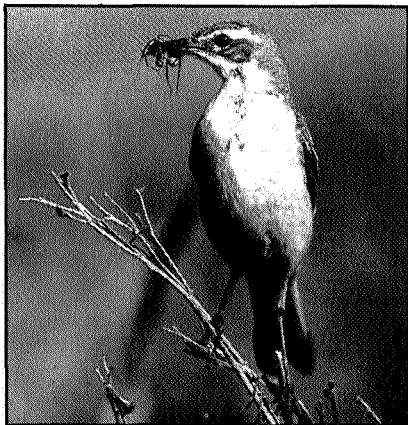
Verandering

Bovengeschetst beeld is echter de laatste tientallen jaren sterk veranderd. Granen, waar de grootste biologische rijkdom mee gepaard gaat, worden tegenwoordig op de Drentse essen veel minder verbouwd. Vooral in Zuid- en Zuidwest Drente liggen veel essen in gras en waar nog wel akkerbouw is, wordt het beeld vooral bepaald door mais, aardappelen en bieten.

Bovendien is het akkerbouwbeheer zelf sterk veranderd. Er wordt meer zomergraan zoals gerst verbouwd. Maar een dergelijk gewas blijkt minder rijk aan kruiden.

Verder worden de boeren door de ontwikkelingen in de landbouw gedwongen tot een zeer intensief grondgebruik. Zo wordt er sterker bemest (kunstmest, drijfmest; vooral de sterke bemesting van mais vormt een toenemend probleem). Het gewas heeft een dichtere stand. De grond wordt met de moderne landbouwmachines intensiever bewerkt dan vroeger met paard en éénscharige ploeg mogelijk was. Het zaai-zaad wordt gezuiverd van andere zaden. Er wordt intensief met bestrijdingsmiddelen tegen 'onkruid', schimmels, insecten en andere aantastingen van het cultuurgewas gewerkt. Soms wordt de bodem tijdelijk gesteriliseerd. Maar ook de wijze van oogsten is sterk veranderd: door het gebruik van de kombine, waardoor het koren niet meer in schoven komt, blijven er veel minder oogstrestanten op het land achter.

Gele kwikstaart

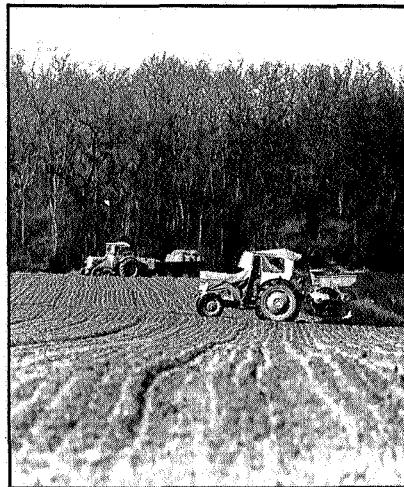
Natuur- en belevingswaarde

Voor de natuur- en belevingswaarde van de Drentse essen hebben deze ontwikkelingen sterk negatieve gevolgen. Voor heel wat boeren trouwens ook, gezien de enorme teruggang van de werkgelegenheid in de landbouw.

Een vergelijking van de vegetatie van Nederlandse roggeakkers in de jaren 30 en 40 met die van 1983 in Drente laat een sterke afname zien in de presentie van karakteristieke soorten als korensla, bleekgele hennepnetel, eenjarig hardbloem en korenbloem. Vrouwenmantel, dreps en valse kamille zijn zelfs helemaal verdwenen. Een aantal soorten is echter toegenomen, zoals reukloze, echte en schijfkamille, middelste vergeetmijnietje, muur, gewone hennepnetel, kleefkruid en perzikkruid.

Het gemiddeld aantal soorten per perceel blijkt ongeveer hetzelfde te zijn gebleven: 20,5 in de jaren 30/40, 19,8 in 1983. Er is echter een verschuiving opgetreden naar algemenere soorten. De soorten die zich hadden aangepast aan de voedselarme omstandigheden op het Drentse zand zijn vervangen door soorten die de huidige intensieve landbouwmethoden beter doorstaan. De soorten van de voedselarme omstandigheden blijken dus steeds zeldzamer te worden; een ontwikkeling die zich op grote schaal in Nederland voordoet.

Door chemische onkruidbestrijding is ook de hoeféelheid kruiden sterk verminderd. Dit heeft grote gevolgen voor de insectenwereld, die een belangrijke voedselbron van stuifmeel en nectar verliest. Aangezien deze insecten op hun beurt weer belangrijk voedsel vormen voor veel vogels, ondergaan deze ook de gevolgen van onkruidbestrijding. Zo is uit Engels onderzoek gebleken dat chemische onkruidbestrijding de overlevingskans van jonge patrijzen sterk vermindert, doordat er voor de kuikens veel minder insecten voorhanden zijn die normaal op de kruiden leven. Ook het rooien van heggen (het

Es van Kralo

Engelse ekwivalent van ruige perceelsranden, houtwallen en overhoekjes) bleek een belangrijke oorzaak van de achteruitgang van de patrijzen. Die verliest daarmee zijn nestel- en dekingsmogelijkheden. Het is zeer waarschijnlijk dat dergelijke factoren ook verantwoordelijk zijn voor de sterke achteruitgang van andere karakteristieke esbewoners: de kwartel, de gele kwikstaart en de ortolaan, maar ook van enkele andere minder karakteristieke als geelgors, grasrus, veldleuwerik, de kleine en grotere zoogdieren. Er zijn aanwijzingen dat intensivering van de landbouw op aan de heide grenzend kultuurland, waaronder madelanden en essen, mede een oorzaak is van het feit dat het korhoen in Nederland bijna uitgestorven is.

Relatienota

Verandering in natuur en landschap is niet per definitie een foute zaak. Integendeel, het is een

kenmerk van de ontwikkeling van natuur en cultuur. Maar uit cultuurhistorisch en rekreatief oogpunt is het de moeite waard een landschapstype als de es met bijbehorende levensgemeenschappen te behouden. Het wordt echter noodzaak wanneer deze levensgemeenschappen dreigen te verdwijnen of sterk dreigen te verarmen. Deze verarming is momenteel, zeker in Nederland, een overal om zich heen grijpend proces, dat tegengesteld is aan de evolutionaire ontwikkeling van steeds verscheidener levensvormen.

Om ervoor te zorgen dat in ieder geval in een deel van het landelijk gebied natuur- en landschapswaarden niet nog verder achteruit gaan is in 1975 het zogenaamde Relatienotabeleid geformuleerd. In de Relatienota wordt beoogd regelingen op te stellen voor een integratie van natuurbehoud en agrarische productie in delen van het landelijke gebied. Het is de bedoeling dat op den duur 200.000 ha kulturegrond onder de Relatienota gaat vallen. Gedeeltelijk zal deze oppervlakte tot reservaat worden aangewezen (en daarmee in bezit komen van een natuurbeschermingsorganisatie) en gedeeltelijk zullen er zogenaamde beheersovereenkomsten op worden afgesloten, waarbij de grond in bezit blijft van de boer. In een beheersovereenkomst, die hij op vrijwillige basis afsluit met de Stichting Beheer Landbouwgronden (SBL), een overheidsinstantie, gaat een boer een aantal beheersvoorwaarden aan in ruil voor een financiële vergoeding. Sinds kort maken ook essen deel uit van Relatienotagebieden die worden ingesteld. In de ruilverkaveling Ruinen worden momenteel voor de essen van Ruinen en Ansen de eerste beheersovereenkomsten afgesloten en staat voor de nabije toekomst de es van Zuidwolde op het programma.

Beheersplan Ruiner en Anser es

In het beheersplan Ruinen voor de Relatienotagebieden zijn voor de Ruiner en Anser es 3 beheerspakketten opgenomen, waar de boeren een keuze uit kunnen maken.

Het lichtste pakket houdt met name in dat er 100% akkerbouw gepleegd wordt en dat de bestaande perceelsgrenzen in stand blijven. Het middelzware pakket betekent dat er geen mais en kunstweide meer worden verbouwd, waarmee het de bedoeling is de sterke bemesting van mais te voorkomen. Het zwaarste pakket houdt in dat op tenminste de helft van de oppervlakte graan verbouwd wordt en er geen chemische bestrijdingsmiddelen worden gebruikt. Dit laatste pakket is er vooral op gericht de biologische waarden van de essen weer tot ontwikkeling te brengen.

Omdat dit laatste pakket nogal een aanzienlijke opbrengstderving per ha te zien zal geven vergeleken met de gangbare teelt, zullen hiervoor aanzienlijke beheersvergoedingen worden gegeven: f 1600 per ha. Dit zijn hoge bedragen, maar het gaat dan ook om een paar van de meest waardevolle essen van Europa, die bovendien een fraaie landschappelijke en ecologische eenheid vormen.

Beheersplan Dwingeloo

In Dwingeloo gaat het niet om eeuwenoude essen, maar om jonge ontginningsgronden in het Noordenveld, dat direct aan de Dwingelose heide grenst. Deze reden, plus het feit dat hoge vergoedingen zoals in Ruinen in deze tijden van crisis onder druk staan, heeft ertoe geleid dat in de beheersvisie voor Dwingeloo een minder zwaar pakket voor akkerbouwbeheer is opgenomen. Voor de belangrijkste bepalingen wordt gedacht aan: geen drijfmest uitrijden tussen 15 oktober en 1 maart, geen mais verbouwen, geen grondontsmetting en geen chemische bestrijdingsmiddelen en bemesting over een strook van 2 meter langs de perceelsranden. Een der-

gelijk pakket lijkt ook voor een weidebedrijf inpasbaar, omdat de vergoedingen gebaseerd zijn op inschakeling van de loonwerker en de (naar verwachting) geringe produktiederving wordt gekompenseerd.

Dit pakket is gericht op overgangsbeheer totdat de uiteindelijke bestemming van het gebied tot reservaat gerealiseerd is. Het beoogt een extensivering van het grondgebruik. Het niet verbouwen van mais voorkomt een overmatige bemesting met drijfmest en het nalaten van grondontsmetting heeft een ruimere vruchtwisseling tot gevolg, doordat minder vaak aardappels verbouwd zullen worden. Met dit laatste zogenaamde perceelsrandenbeheer zijn in West-Duitsland goede ervaringen opgedaan. Alleen al het nalaten van chemische onkruidbestrijding over een rand van 2 meter leverde in vergelijking met wél bespoten perceelsranden twee maal zoveel plantesoorten op en ook de hoeféelheid kruiden was twee maal zo groot. Zelfs plaatselijk uitgestorven soorten vestigden zich weer. De onbehandelde perceelsrandengrenzen overigens steeds aan wegen, bossen of natuurgebieden.

Met het nalaten van chemische bestrijding en bemesting langs twee meter rand wordt ernaar gestreefd de ontwikkeling van de biologische waarden weer een kans te geven. Extensief gebruikte perceelsranden bieden bijvoorbeeld weer mogelijkheden voor bedreigde plantesoorten en voor insecten, patrijs en korhoen. Het beheer van de essen van Zuidwolde komt in de nabije toekomst aan de orde.

De konklusie kan zijn dat de nu gerealiseerde beheerspakketten interessante mogelijkheden bieden voor de ontwikkeling van landschappelijke, cultuurhistorische en biologische waarden van de Drentse essen en andere akkerbouwgronden. Er kunnen waardevolle ervaringen worden opgedaan met de mogelijkheden tot in-

tegratie van landbouwkundig en natuurbeheer. Het is een begin.

Het zou echter van wat al te groot optimisme getuigen als iemand over een paar jaar de levensgemeenschappen van begin deze eeuw op de essen terug denkt te zien. Daarvoor bestaan er over de huidige aanpak nog teveel onzekerheden of gaan de maatregelen nog niet ver genoeg.

Zo is een strook van twee meter weelderige plantegroei, waarin niet gespoten en bemest wordt, natuurlijk niet genoeg om weer een rijke insecten-, patrijzen- of kwartelstand te realiseren. Een dergelijke maatregel is niet voldoende om weer een oorspronkelijk soortenrijk ecosysteem terug te krijgen. Als overgangsmaatregel naar verdergaande extensivering heeft het echter wel zin. Het biedt een (tijdelijke) vluchtplaats voor bedreigde soorten.

De inventarisatie van roggeakkers op Drentse essen in de zomer van 1983 wees uit dat een aantal karakteristieke roggeakkerkruiden als korensla, bleekgele hennepnetel en eenjarig hardbloem juist nog voorkomen op braakperceelen en extensief gebruikte perceelsranden.

Een ander punt is dat bij gangbare bemesting (zoals in het beheersplan Ruinen) een herstel van de karakteristieke vegetatie nauwelijks verwacht kan worden.

Immers uit bovengenoemd onderzoek is gebleken, dat juist die soorten die groeien onder voedselarme omstandigheden, sterk achteruit

Kamille

zijn gegaan. Gezien de sterk toegenomen bemesting in de landbouw (oa. zware drijfmestgiften in mais) is het waarschijnlijk dat de gemiddelde es vandaag de dag voor een aantal karakteristieke akkerkruiden te voedselrijk is. Ook het gebruik van zaaizaad dat niet gezuiverd is van 'onkruidzaad' is belangrijk. Door onafgebroken herbicidegebruik kan namelijk de zaadvoorraad in de bodem sterk afnemen. Verder zal in de praktijk moeten blijken in hoeverre de gemechaniseerde grondbewerkingstechnieken van tegenwoordig de akker-ecosystemen dezelfde mogelijkheden zullen bieden om zich te ontwikkelen als de toch minder perfecte methoden van vroeger.

Milieuvriendelijke landbouw

Het is duidelijk dat onder de huidige politieke en economische omstandigheden een sterk extensief beheer hooguit op kleine schaal gevoerd kan worden. Het is dan ook de bedoeling dat dit op een aantal essen in Drente gaat gebeuren. Omdat echter een paar reservaten voor de instandhouding van een gezond leefmilieu met mogelijkheden voor een rijke verzameling aan levensvormen op den duur niet voldoende zijn, zijn pogingen tot integratie van natuurbeheer en landbouwkundig beheer van groot belang. Het perspectief voor deze pogingen en het succes zal echter sterk afhangen van de (financiële) steun die de gemeenschap en de overheid hiervoor wil opbrengen. Het is immers niet te rechtvaardigen wanneer de lasten van het herstel van een gezond leefmilieu onevenredig zwaar op de schouders van één bepaalde bevolkingsgroep, in dit geval de boeren, terecht komen. In dat verband is het positief te waarderen dat in de toekomst de vaststelling van beheersplannen meer in overleg met plaatselijke boeren gaat plaatsvinden in commissies Beheer Landbouwgronden, die meer plaatselijk functioneren. In natuurbeschermingskringen zal

meer moeten worden erkend dat ook boeren zinnige ideeën over een goed natuurbeheer kunnen hebben.

Anderzijds zal ook onder boeren het besef moeten groeien dat er meer mensen zijn dan alleen zij, die recht van spreken hebben als het om de ontwikkelingen in het landelijk gebied gaat.

Een duurzamer perspectief echter dan er alleen binnen het Relatienotabeleid mogelijk is, ligt er mijns inziens pas in een landbouwbeleid waardoor boeren niet meer gedwongen worden tot het huidige intensieve grondgebruik om het hoofd economisch boven water te houden.

Dwz. een beleid dat op minder intensieve bedrijven en op productiebeheersing is gericht, tezamen met behoud van werkgelegenheid en het behalen van een redelijk inkomen. Ook gezien de bestaande landbouwoverschotten zou dit een goede zaak zijn.

Enerzijds kan dit voor boeren het verkrijgen van levensomstandigheden betekenen, die meer in overeenstemming zijn met wat voor de meeste bevolkingsgroepen in Nederland gemeengoed is.

Anderzijds stelt het de boer gemakkelijker in staat het behoud van natuur- en landschapswaarden buiten de reservaten in de bedrijfsvoering mee te nemen. Hierbij is het dan echter wel nodig dat de doelstelling natuur- en landschap behoud bewust door de boeren wordt onderschreven en in de bedrijfsvoering wordt opgenomen.

Een gezamenlijke inzet van boeren en natuurbeschermers voor dergelijke doeleinden, waarvoor binnen de Relatienota zinnige experimenten worden gedaan, is op den duur doeltreffend voor beider belangen.

Dit artikel is tot stand gekomen in samenwerking met Klaas Voetberg, inspecteur Noord van Natuurmonumenten.